

Марія Ярема

СУРОГАТНЕ МАТЕРИНСТВО: ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Феномен сурогатного материнства розглянуто з перспективи етики. Якщо практика «замінного» материнства на комерційній основі не дозволена в більшості країн світу, українське законодавство в даній сфері є одним із найліберальніших. Розділ цілісності досвіду материнства, плутанина родинних стосунків, комерціалізація дітонародження, психологічні труднощі для дитини та порушення структури сім'ї – лише деякі з етичних проблем, що виникають внаслідок практики сурогатного материнства. Дитина «за будь-який кошт», пов'язана з трьома і більше батьками, парадоксально виростає позбавленою батьків у глибоко сутнісному значенні слова.

Ключові слова: сурогатне материнство, гестаційна матір, комерціалізація материнства.

Україна – одна з небагатьох країн світу, в яких законодавчо дозволена чи принаймні мовчазно толерована практика комерційного сурогатного материнства. Лояльність українського законодавства до «найманого» чи «замінного» материнства робить Україну одним зі світових центрів такої практики¹. Щоправда, ми не знайдемо жодних статистичних даних щодо цього, оскільки офіційної статистики в Україні стосовно кількості осіб, які скористалися програмою сурогатного материнства, не існує. За деякими даними, наприклад, 2008 р., припускалося, що більше сотні українок щорічно стають сурогатними матерями². Відсутність офіційних статистичних даних, з одного боку, і сприяння Верховної Ради України розгортанню програми

---

¹ Поп. <https://surrogacy360.org/considering-surrogacy/current-law/> (7.08.2017).

² Поп. <http://ukrgazetaplus.net/article.php?ida=2312> (7.08.2017).

«замінного» материнства, з іншого,³ змушує думати, що реальні цифри кількості сурогатних матерів в Україні значно перевищують сотню на рік.

Сурогатне материнство – це лише один із сучасних біоетичних викликів перед українським та світовим суспільством. Ліберальна та релятивістична етика, живлена філософією нігілізму, уможлиблює законодавче затвердження різних біомедичних практик, які ще донедавна однозначно вважалися злочинними (аборт, евтаназія тощо). Лібералізація законодавства у сфері біомедицини охоплює значну кількість країн, однак легальне сурогатне материнство на комерційній основі залишається часткою небагатьох. Виникає закономірне питання: чому уряди тих країн, в яких дозволені маніпуляції людським життям та його знищення у вигляді широко практикованих абортів та евтаназій, все ж не дозволяють практики комерційного «замінного» материнства? Якщо сурогатне материнство – це лише одна із форм «лікування безпліддя»⁴, як про це можна почути з уст прихильників цієї практики, то чому не може така «терапія» бути оплачуваною у переважній більшості країн світу?

У даній статті хочемо представити основні етичні аспекти та наслідки практики сурогатного материнства в загальному і комерційного зокрема. Обмежимося моральним аналізом даного феномену, не заторкуючи надалі його законодавчого та медичного вимірів.

Чимало людських вчинків не мають явних негативних наслідків у короткотривалій перспективі. Тому з точки зору широко розповсюдженого

---

³ У березні 2016 р. Комітет з питань охорони здоров'я провів «круглий стіл» на тему «Актуальні питання охорони репродуктивного здоров'я нації та планування сім'ї. Стан законодавчого забезпечення», на якому було стверджено про необхідність введення певних обмежень у програму сурогатного материнства в Україні, але не з огляду на згортання програми, а навпаки, задля її розгортання (обмеження необхідні як попереджуючі заходи, щоби через міжнародні скандали не довелось повністю заборонити комерційне сурогатне материнство для іноземців, прикладом чого стала Індія). Доповідачі «круглого столу» висловлювали переконання про бажаність збільшення кількості «замовників» сурогатного материнства в Україні, зокрема серед іноземних громадян, щоб у перспективі Україна могла стати світовим центром сурогатного материнства, яким досі вважалася Індія (пор. <http://www.rada.gov.ua/news/Novyny/126848.html> (7.08.2017)). Окрім вказаного тут електронного посилання, подані свідчення базовані на особистій участі автора у засіданні вищезгаданого «круглого столу». Матеріали, роздані учасникам події (Міністерство охорони здоров'я України. Державний заклад «Центр медичної статистики МОЗ України». *Інформаційно-статистичний довідник про допоміжні репродуктивні технології в Україні*. Київ 2016), не містять жодних статистичних даних по сурогатному материнству, попри те, що такі дані анонсовані у змісті довідника («Кількість лікувальних циклів, що розпочаті сурогатним матерям»).

⁴ Вираз взятий в лапки з огляду на цілковиту невідповідність між поняттями «сурогатного материнства» і «лікування». «Винаймання лона» однієї жінки жодним чином не може бути засобом лікування іншої.

консеквенціалізму⁵ видаються морально прийнятними, а негативні наслідки довготривалої перспективи нерідко проголошуються такими, які не мають жодного причинно-наслідкового зв'язку з морально необдуманими вчинками минулого. Актуальність даного дослідження полягає у гострій потребі суспільного усвідомлення негативних сторін та наслідків програми сурогатного материнства, пропагованої в Україні як на законодавчому, так і на соціокультурному рівнях.

Поняття сурогатного материнства

Під поняттям сурогатного або «замінного» материнства, згідно з визначенням Конгрегації у справах віровчення, поданим в інструкції «Donum vitae», мається на увазі подвійний феномен: 1) коли жінка виношує дитину, зачату двома особами-донорами; 2) коли жінка виношує дитину, зачату з її яйцеклітини та сімені чоловіка, який не є її подругом. В обох випадках передбачено, що ця жінка, тобто сурогатна матір, не претендує на соціальну роль матері дитини, народженої нею, але віддає її на виховання подругам-«замовникам»⁶. Практика сурогатного материнства, отже, з необхідністю ставить питання про те, кого слід уважати фактичною матір'ю дитини і чим є материнство, а водночас, що означає подружня єдність і гідність дітонародження.

Сурогатне материнство за своєю суттю суперечить поняттю материнства як такого. Материнство передбачає дарування себе, тоді як сурогатне материнство – посідання; перше спрямовується на благо дитини, тоді як ціллю останнього є осягнення блага батьків. Природне материнство є стосунком, тоді як сурогатне материнство – засобом; для матері дитина є ціллю сама собою, тоді як для протагоністів сурогатного материнства дитина є реалізацією власних інтересів.

«Сурогатне» материнство – це реальна неспроможність виконувати обов'язки материнської любові, подружньої вірності і відповідального материнства. Воно порушує гідність і право дитини бути зачатою, виношеною у лоні, приведенною на світ і вихованою своїми батьками. Воно спричиняється

⁵ Консеквенціалізм – теорія етики, за якою людські вчинки оцінюються залежно від їх наслідків, тобто наслідки трактуються як такі, що надають цінність чи антицінність тому чи іншому вчинку. Консеквенціалізм та інші форми утилітаризму поширені зокрема в англомовних середовищах, позначених релігійним та етичним плюралізмом (пор. Tr. M. Zappella, B. Johnstone. Utilitarismo // Dizionario Critico di Teologia / ред. J.-E. Lacoste (ред. італ. видання P. Coda). Borla–Città Nuova 2005, с. 1434-1435).

⁶ Пор. Congregazione per la Dottrina della Fede. Il rispetto della vita umana nascente e la dignità della procreazione, parte II A, n. 3 // www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for%20human-life_it.html (9.08.2017).

до шкоди сім'ям, до поділу між фізичними, психологічними і моральними елементами, які утворюють ті сім'ї.⁷

У вищенаведеному фрагменті інструкції «*Donum vitae*» сказано і про право дитини. Насправді про права дитини у практиці «замінного» материнства взагалі не йдеться. Натомість говориться про *право* подружжя *мати дитину*. Бажання подружньої пари мати потомство, генетично споріднене з нею, є закономірним і природним, однак бажання чи привілей не є правом: «Поза сумнівом, бажання пари мати дитину є законним; проте ідентифікація законного бажання з суб'єктивним правом є просто руйнівною для суспільного співжиття»⁸.

Підставою для сурогатного материнства, отже, є інтереси подругів-замовників, а також сурогатної матері (у випадку комерційного полагдження справи). Дитина у цьому процесі стає об'єктом уявного *права*, самоствердження подружжя, купівлі-продажу, маніпуляцій. До певної міри об'єктом стає і сама сурогатна матір, попри те, що діє як суб'єкт, коли погоджується на використання (об'єктивізацію) свого тіла, а отже, себе самої.

Різні види материнства та роль сурогатної матері

Батьківство і материнство включає в себе народження та виховання дитини, тобто передбачає єдність з дитиною як на біологічно-генетичному, так і на соціальному рівнях. Якщо ці два рівні розходяться, стає неможливим говорити про батьківство двох людей стосовно дитини, але доводиться констатувати факт більшої кількості батьків. До недавнього часу збільшення кількості батьків обмежувалося поділом на біологічних і соціальних батьків, але сьогодні із введенням у практику гетерологічного штучного запліднення і сурогатного материнства батьківство розподіляється не лише між біологічним та соціальним батьківством, а й усередині біологічного. Материнство, яке покликане бути глобальним досвідом для жінки, у своїй сурогатній формі стає розділеним на три види: генетичне, гестаційне та соціальне. Під поняттям генетичного материнства мається на увазі донорство генетичного матеріалу, тобто яйцеклітини. Гестаційною матір'ю є та, яка виношує дитину, тобто «позичає» лоно, тоді як соціальна матір опікується дитиною після народжен-

⁷ Congregazione per la Dottrina della Fede, II A, 3. Український переклад взято за виданням: *Вибрані документи Католицької Церкви про шлюб та сім'ю від Лева XIII до Венедикта XVI* / Інститут родини і подружнього життя Українського католицького університету. Львів: Колесо 2008, с. 349.

⁸ G. Russo. *Maternità surrogata in età avanzata (Nonne madri)* // *Enciclopedia di Bioetica e Sessoologia* / ред. G. Russo. Torino 2004, 1127-1129, с. 1129. Тут і далі, якщо інше не зазначено, переклад автора.

ня та бере відповідальність за її виховання. У випадку сурогатного материнства одна жінка може бути матір'ю в одному або в двох видах материнства. Отож, єдність батько-матір поступається місцем ««кооперації батьків» і виробників зачаття»⁹. У такій «кооперації» можуть брати участь до п'яти осіб: двоє генетичних батьків, гестаційна матір і двоє соціальних батьків.

Розділене материнство очевидно спричинює послаблення зв'язку матір-дитина. Навіть якщо дитина перебуває в стосунку лише з однією матір'ю, свідомість існування іншої співматері (чи інших співматерів) розмиває інтенсивність цього стосунку. Змінюючи природу зв'язку між матір'ю і дитиною, феномен сурогатного материнства водночас руйнує структуру ідентичності матері¹⁰.

Батьківство і материнство, розділене у собі, вносить непевність і замішання у пізнання людиною своїх коренів. Парадокс сурогатного материнства полягає не лише в тому, що материнство може бути розділеним між трьома жінками, а й у факті, що жодна з них не може бути з певністю названа матір'ю. Слід підкреслити, що важкість визначення особи матері виникає зокрема на біологічному рівні. Помилково вважати, що біологічне материнство є еквівалентним генетичному. Генетична спадковість безсумнівно має неабияку вагу в біологічній ідентичності організму, однак не вичерпує її. Якщо одна жінка є донором генетичного матеріалу, а інша – донором лона, то обидві будуть біологічними співматерями. Неприпустимим є трактування сурогатної матері лише як «середовища» чи «інкубатора», в якому дитина зростає. Від гестаційної матері немовля отримує, до прикладу, імунну систему та весь комплекс захисних механізмів організму¹¹. Також слід брати до уваги, що сурогатна матір більше задіяна в процес приведення у світ дитини, ніж генетична¹².

Для стосунку матір-дитина обидва внески є фундаментальні: як *генетичний*, який дозволяє дитині отримати ту саму генетичну спадковість, що й матір, так і *гестаційний*, оскільки жінка, яка виношує, не є просто колискою для ембріона чи засобом для харчування, але є особою, яка передає ембріонові день за днем своє власне життя, будучи глибоко пов'язаною з його життєвими функціями.¹³

⁹ Там само, с. 1128.

¹⁰ Поп. G. Russo. *Maternità surrogata (Utero in prestito/affitto)* // *Enciclopedia di Bioetica e Sessuologia* / ред. G. Russo. Torino 2004, 1125-1127, с. 1126.

¹¹ Поп. M. G. Petrucci. *Fecondazione artificiale. Famiglia e tutela del nascituro*. Napoli 2002, с. 155.

¹² Поп. T. A. Shannon. *Surrogate motherhood. The Ethics of using Human Beings*. New York 1989, с. 82.

¹³ M. G. Petrucci. *Fecondazione artificiale*, с. 150-151.

Отже, якщо у практиці сурогатного материнства гестаційна матір не є водночас генетичною, можна з певністю стверджувати, що дитина має двох біологічних матерів, що саме у собі є «новизною, яка найбільше бентежить і є найменше прийнятною з-поміж усього, що біогенетика створила у сфері людського дітонародження»¹⁴.

Ствердивши біологічну спорідненість сурогатної матері і виношеної нею дитини, необхідно також визнати психологічний зв'язок, що твориться між ними. Цей зв'язок, званий вісцеральним, тобто внутрішнім, є нерозривним за своєю природою¹⁵, а отже, не може не мати впливу на подальше життя дитини. Очевидним виявом міцності зв'язку між матір'ю та дитиною в період виношування є те, що після народження дитина відразу впізнає голос матері. Цей голос є не лише фактором відчуття безпеки для дитини, а й впливає на формування її слухового апарату.

Материнський голос виконує, отже, роль неабиякої важливості і є незамінним в психо-фізичному розвитку плоду і новонародженого, а також виглядає, що є найважливішим – можливо єдиним – засобом розпізнавання новонародженим матері протягом перших трьох-чотирьох місяців життя¹⁶.

Тому соціальна матір, якщо вона відрізняється від гестаційної, доводиться дитині на перших етапах її життя невідомою особою. Натомість єдина особа, яку розпізнає дитина, у програмі сурогатного материнства відразу стає для неї недоступною.

Альтруїстичне та комерційне сурогатне материнство

Залежно від платної чи безплатної основи, сурогатне материнство ділять на два види: альтруїстичне і комерційне. Альтруїстичне сурогатне материнство не передбачає оплати послуг сурогатної матері, тоді як комерційне побудоване на договорі про грошову компенсацію за «позичання» лона. Зазвичай у першому випадку сурогатною матір'ю стає родичка когось із подругів-«замовників» або ж близька їм особа, тоді як у другому – невідома або маловідома жінка.

Альтруїстичне сурогатне материнство помилково може бути сприйняте як форма донорства органів, яке є «даром частини власного тіла заради

¹⁴ M. G. Petrucci. *Fecondazione artificiale*, c. 151.

¹⁵ Поп. G. Russo. *Maternità surrogata (Utero in prestito/affitto)*, c. 1125.

¹⁶ G. Albertacci, G. Vetrugno, D. Sacchini. *La maternità surrogata. Riflessioni medico-legali in tema di tutela dell'embrione, del nascituro, delle "due madri" e della dignità della persona umana // Medicina e Morale. Rivista internazionale bimestrale di Bioetica, Deontologia e Morale Medica, Nuova serie – anno L Gennaio/Febbraio (2000) 304-305.*

охорони здоров'я чи життя інших осіб»¹⁷. У випадку ж «позичання» лона чи донорства статевих клітин охорона здоров'я чи життя інших осіб зовсім не є метою вчинку. Такою ціллю є «продукування» нового життя, а не захист уже існуючого. Донор органів вирішує прийняти потреби іншої особи та відповісти на них¹⁸, тоді як сурогатна матір чи генетичний донор відповідають на суб'єктивні бажання «замовників», помилково сприйняті як потреби. Водночас слід підкреслити, що донорство органів морально допустиме лише тоді, коли пошанована людська тілесність та гідність особи як донора, так і реципієнта. Натомість практика сурогатного материнства передбачає маніпулювання тілесним і душевно-духовним виміром не лише добровільно задіяних осіб, але також і передовсім дитини.

У практиці сурогатного материнства обов'язково присутнє маніпулювання тілом «замінної» матері навіть попри те, що сама жінка зголошується йому піддатися. Тіло сурогатної матері трактується як засіб до осягнення цілей інших осіб, а тому сурогатне материнство «є подальшою формою використання жінки і перетворення її тіла в товар»¹⁹. Зведення жінки до функцій її тіла нашоує на думку про проституцію – у цьому випадку репродуктивну проституцію. Сурогатна матір цінується за її здатність послужити своїм тілом, а рівень цінності залежить від якості виконаного нею завдання. Як про особу не йдеться у стосунках між парою «замовником» та сурогатною матір'ю і не повинно далі існувати після виконання останньою своєї «функції». Сурогатне материнство, отже, сприяє знеціненню особи жінки, її об'єктивізації, наданню їй ціни, але не гідності²⁰.

Водночас якщо сурогатна матір є також і генетичною, то вона піддається ще й іншій формі маніпулювання – маніпулювання спадковою інформацією, тоді як «не є гідним [...] людської особи дарувати власні гамети без того, щоби перейматися їхнім майбутнім, довіряючи власне потомство невідомим особам»²¹. Навіть якщо ці особи відомі (при альтруїстичній формі сурогатного материнства зазвичай так є), то це не виправдовує невідповідального ставлення жінки до своїх генетичних дітей.

Проте найбільших маніпуляцій зазнає сама дитина, яка ж позбавлена права на гідний спосіб зачаття і приходу у світ, на знання своїх біологічних

¹⁷ P. Carlotti. *Trapianto di organi // Enciclopedia di Bioetica e Sessuologia* / ред. G. Russo. Torino 2004, с. 1717.

¹⁸ Поп. там само.

¹⁹ M. G. Petrucci. *Fecondazione artificiale*, с. 158.

²⁰ Поп. T. A. Shannon. *Surrogate motherhood. The Ethics of using Human Beings*. New York 1989, с. 152.

²¹ M. L. Di Pietro, E. Sgreccia. *Procreazione assistita e fecondazione artificiale tra scienza, bioetica e diritto*. Brescia: Editrice la scuola 1999, с. 186.

коренів і на повноцінну сім'ю. Щодо останнього, то таке твердження може виглядати необґрунтованим з огляду на те, що сім'я-«замовник» ініціює увесь процес сурогатного материнства, маючи абсолютне бажання «мати» дитину. Однак дійсність є такою, що немовля, народжене від сурогатної матері, може «стати “дитиною надмірної кількості батьків” або ж “дитиною нікого”»²². У першому випадку йде мова про ситуацію, коли сурогатна матір відмовляється віддати дитину парі-«замовнику», а в другому – про обставини, в яких пара-«замовник» відмовляється взяти дитину на виховання з огляду на різні причини (патології у розвитку немовляти або невідповідність його зовнішнього вигляду до очікувань пари). В обох випадках визначальною є не дитина, яка має право на сім'ю, але сім'я, яка *має право* на дитину.

Отже, з вищенаведених причин стає зрозумілим, чому сурогатне материнство не може бути прирівняним до донорства органів (яке є морально схвальним при дотриманні певних вимог), навіть якщо гестаційна чи генетична матір не отримують грошових компенсацій за свої послуги.

Без сумніву, донорство, яке приносить шкоду третій особі, цілком невинній – дитині, яка не є бажаною заради себе самої, але заради цілей поза нею, є неоднозначним. Нове життя стає покликаним до існування зі свідомим рішенням покинути його відразу після народження: як можемо ще говорити про донорство? Даруючи яйцеклітини чи випозичаючи лоно, жінка дарує більше, ніж себе саму: з одного боку, дарує генетичну історію, спадкоємство, якого лише вона є довіреною власницею, а з іншого – дарує не стільки орган, як ланку ланцюга, яким є тісний зв'язок, що твориться між кожною матір'ю і її дитиною.²³

Тому так зване «альтруїстичне» сурогатне материнство не може бути морально виправданим, бо заперечує людську гідність, предметне материнство і прирікає дитину на психологічно важке майбутнє²⁴.

Ще більшого морального осуду заслуговує практика комерційного «замінного» материнства. Тут маємо справу, з одного боку, з купівлею-продажем генетичного матеріалу чи/і «позикою» лона, а з іншого – з купівлею-продажем дитини. У першому випадку заперечується гідність людського тіла, яке «не має ціни, оскільки є обдарованим сутнісною цінністю, і не може, отже, бути об'єктом контракту»²⁵. Ствердження комерційної цінності тіла передбачає існування грошового еквівалента до нього, чого в принципі не існує, а також заперечує його трансцендентну вартість. Люд-

²² M. G. Petrucci. *Fecondazione artificiale*, c. 157.

²³ M. L. Di Pietro, E. Sgreccia. *Procreazione assistita*, c. 186.

²⁴ Поп. M. G. Petrucci. *Fecondazione artificiale*, c. 156.

²⁵ M. L. Di Pietro, E. Sgreccia. *Procreazione assistita*, c. 185.

ська особа ж у своїй цілості (дух-душа-тіло) є буттям трансцендентним. Врешті тіло не лише не має комерційної вартості, а й не є власністю людини, тому не може бути об'єктом купівлі-продажу²⁶. Кардинал Еліо Згречча, один із найвизначніших фахівців з біоетики, каже про це так:

Якщо тіло не є власністю «людини», а буттям і воплеченням людської особи, то воно не може бути трактованим як товар для обміну. Якщо тіло є не об'єктом, а «суб'єктом», то воно набуває незрівнянно вищої від «речі» гідності. Між людським тілом і річчю існує незмірний онтологічний і якісний стрибок [...]. Надання тілесності онтологічного і якісного значення виключає можливість аплікації економістичного і грошового критерію.²⁷

Із даного твердження випливає, що гідність властива не лише тілу як цілісності, але і його частинам, тому гамети чи лоно, чи інші його клітини й органи не можуть комерціалізуватися «не лише через зловживання, які можуть з'явитися, а й через стосунок цього органу до особи»²⁸. Продаючи частини свого тіла, людина знецінює його, впадаючи в небезпеку «знати ціну усього, і не знати цінності нічому»²⁹.

Об'єктом купівлі-продажу у практиці сурогатного материнства є не лише тіло чи функція тіла, а й саме немовля як «продукт» цієї функції³⁰. Твердження про те, що «товаром» на продаж є не лише функція лона, а й дитина, базується на способі оплати послуг сурогатної матері.

Якби об'єктом купівлі-продажу було лише гестаційне материнство, то домовлена сума мала би бути віддана матері, яка виношує, на початку вагітності, будучи «гарантією» перебування дитини в лоні. Натомість [...] частина грошей дається по завершенні вагітності, після пологів, і якщо дитина, до прикладу, має вади, пара-замовник її не приймає.³¹

Купівля-продаж людей в історії відома під назвою рабства. Є три основні характеристики цього феномену: 1) трактування людської особи як речі; 2) відносна згода суспільства і закону на таке трактування; 3) використання влади над людьми, оскільки вони трактуються як речі, які можна продавати і купувати³². Віддання після пологів дитини, виношеної за гроші

²⁶ Поп. Т. А. Shannon. *Surrogate motherhood*, с. 87-88.

²⁷ E. Sgreccia. *Manuale di Bioetica*, т. 1. Milano, 2007, с. 166.

²⁸ Там само, с. 167.

²⁹ Т. А. Shannon. *Surrogate motherhood*, с. 157.

³⁰ Поп. М. L. Di Pietro, E. Sgreccia. *Procreazione assistita*, с. 185.

³¹ E. Sgreccia. *Manuale di Bioetica*, с. 661.

³² Поп. А. Porcarelli. Schiavitù, Antiche e Nuove // *Enciclopedia di Bioetica e Sessuologia* / ред. G. Russo. Torino 2004, с. 1550.

чи навіть без них, яскраво нагадує форму рабства, оскільки дитина власне трактується як річ, яка може бути «вироблена», продана і куплена на суспільному і законодавчому рівні. Таке новітнє рабство виправдовується *правом мати дитину* або ж жіночою солідарністю, а насправді є важкою формою дискримінації прав дитини. Можливість пари відмовитися від дитини, якщо вона як «продукт» недосконала, тобто не відповідає очікуванням, ґрунтується на тому, що у контракті не передбачені якісь реальні чи уявні вади цієї дитини³³. Контракт сурогатного материнства, отже, є злочином як сам у собі, так і проти суспільства, але насамперед він є злочином проти гідності конкретної людської особи, покликаної до існування в такий аномальний спосіб.

Сурогатне материнство і родинні зв'язки

«Замінне» материнство з фрагментацією осіб батьків сутнісно порушує родинні зв'язки. Такі зв'язки в результаті практики свавільного використання гамет, лона та ембріонів стають цілком викривленими³⁴. Перш за все, оскільки материнство особи, яка виконує роль матері, не є певним, відповідно, стає неоднозначним співвідношення батьки-діти. Якщо особа матері є непевною, то і зв'язки з родичами з її боку також не є певними. Протилежно незрозумілими є зв'язки із сурогатною матір'ю та її сім'єю, зокрема з іншими її дітьми (у випадку, якщо стосунок між сурогатною матір'ю та виношеною нею дитиною підтримується). Плутанина родинних зв'язків і стосунків у таких обставинах стає справжньою проблемою для психічного здоров'я дитини³⁵. Ситуація ще більше ускладнюється, якщо сурогатна матір перебуває у біологічній спорідненості з генетичною або соціальною матір'ю. «Позика» лона жінкою-родичкою (наприклад, сестрою чи матір'ю) може видаватися ідеальним вирішенням проблеми неплідності у сім'ї, проте родинні зв'язки між дитиною та її біологічно спорідненими співматерями стають неабияк проблемними на психологічному рівні³⁶. Наприклад, якщо сурогатна матір є водночас матір'ю генетичної або ж соціальної матері, вона доводиться дитині і співматір'ю, і бабцею. Якщо натомість сурогатна матір є сестрою генетичної чи соціальної матері, то вона доводиться дитині водночас і співматір'ю, і тіткою. У незрозумілих родинних стосунках із дитиною, народженою від сурогатної матері-родички, перебувають

³³ Поп. М. L. Di Pietro, E. Sgreccia. *Procreazione assistita*, с. 186.

³⁴ Поп. М. M. Codignola. *L'énigma della maternità. Etica e ontologia della riproduzione*. Roma 2008, с. 164.

³⁵ Поп. Т. A. Shannon. *Surrogate motherhood*, с. 90-92.

³⁶ Поп. S. Leone. *La prospettiva teologica in Bioetica*. Istituto Siciliano di Bioetica 2002, с. 410.

також і діти такої матері-бабці чи матері-тітки. Врешті не є однозначними родинні стосунки з чоловіками двох співматерів. Таку заплутаність і неоднозначність родинних зв'язків і стосунків відчуває насамперед дитина, покликана у світ через сурогатне материнство.

Сум'яття у сфері репродукції і зведення нанівець будь-якого порядку родинних стосунків є одностороннім рухом у напрямку анархічного задоволення бажання того, хто народжує, за рахунок прав того, хто народжується, насамперед за рахунок права мати незабруднені, незаплутані стосунки з батьками; права мати біологічних батьків, яких можна пізнати, і які, при можливості, є також батьками афективними і законними.³⁷

Окрім наведеної вище проблеми з важкістю встановлення однозначних родинних зв'язків, сурогатне материнство створює ще й іншу проблему, пов'язану з попередньою, – можливість інцесту. За визначенням інцестом є «кожний статевий стосунок між особами, пов'язаними кровними узами або сімейним спорідненням»³⁸. Якщо дитина народжена за допомогою програми сурогатного материнства, вона опиняється перед небезпекою несвідомого інцесту, оскільки власне родинні зв'язки є зовсім неоднозначними. Окрім того, нерідко особа сурогатної матері, особливо якщо це комерційне сурогатне материнство, є дитині невідомою. Коли ж сурогатна матір після пологів втрачає будь-які контакти з дитиною, загроза інцесту ще більше зростає, бо виношена і народжена нею дитина не знає своїх братів і сестер, біологічно споріднених з нею, і несвідомо наражена на небезпеку кровозмішання. Однак, як сказано вище, навіть якщо особа сурогатної матері відома дитині, це не усуває небезпеки інцесту, адже сурогатне материнство вносить плутанину і перемішує родинні зв'язки і ролі, роблячи їх цілком незрозумілими³⁹.

Наслідки сурогатного материнства

Негативні наслідки практики сурогатного материнства, хоч не завжди відразу очевидні, неодмінно супроводжують життя задіяних осіб. Найперше йде мова, звісно, про дитину, народжену через програму «замінного» материнства. Є кілька факторів, які впливають на психічне та духовне здоров'я такої дитини. Насамперед це фактор неможливості пізнання своїх біологічних коренів, адже у переважній більшості випадків ім'я і дані сурогатної матері залишаються назавжди засекреченими для дитини. Якщо генетична матір не є ще й сурогатною чи соціальною, то дані про неї також секретні.

³⁷ M. M. Codignola. *Lenigma della maternità*, с. 164.

³⁸ G. Salonia. *Incesto // Enciclopedia di Bioetica e Sessuologia* / ред. G. Russo. Torino 2004, с. 986.

³⁹ Поп. M. M. Codignola. *Lenigma della maternità*, с. 162-163.

Збереження секрету біологічного материнства чи батьківства є не лише етичною проблемою, але й психологічною:

Більше, ніж етична проблема, є однією з проблем, розміщених у глибокій сфері чи то людської душі, чи то суспільної колективної свідомості, у сфері релігійній і символічній, яка дозволяє індивідуумам думати про самих себе генеалогічними термінами і, отже, прослідкувати в недвозначний спосіб власне походження. Походження є основою особистої ідентичності і фундаментальним означенням.⁴⁰

Окрім того, секрет біологічного материнства творить юридичні проблеми, тому з огляду на весь цей комплекс суспільно-психологічно-юридичних ускладнень вважається нечесним і неприйнятним⁴¹. У такому разі виглядає доречніше не позбавляти дитину права знати про свою генетичну чи сурогатну матір, хоч це, своєю чергою, породжує іншу проблему: збільшення плутанини родинних зв'язків і стосунків з усіма негативними наслідками, які з цього випливають.

Іншим фактором, який негативно впливає на психічне здоров'я дитини, є її специфічне, порівняно з іншими дітьми, становище у сім'ї. Ця специфічність полягає в тому, що дитина, народжена сурогатною матір'ю, біологічно пов'язана зі своїми батьками інакше, аніж звичайно, і що вона є бажаною ними *за всякий кошт*. Пара подругів, яка вдається до програми сурогатного материнства, прагне за будь-яку ціну мати дитину, генетично споріднену бодай із одним із неї. Дитина стає не ціллю сама в собі, але засобом осягнення цілі батьківства. Свідоме чи ні, але таке трактування батьками дитини як засобу не може не мати негативних впливів на її психічне становлення та відносини в сім'ї. Дитина, сприйнята батьками як засіб задоволення їхніх цілей поза нею самою, повинна, з точки зору батьків, допомогти осягнути задані цілі, а отже, виправдовувати їхні сподівання стосовно неї. Якщо ж вона цього не робить, то ризикує бути відкиненою, адже не задовольняє егоїстичні бажання батьків, заради яких вона й була покликана до життя⁴². Уже від самого народження така дитина може бути поза родинною, якщо батьки-«замовники» відмовляться прийняти її на виховання. Бажання батьків за всяку ціну мати дитину не враховує інтересів самої дитини. Батькам-«замовникам» властиве бажання саме мати, а не любити, бо інакше вони б обов'язково поставили собі запитання про наслідки їхніх виборів для майбутньої дитини ще до того, як вдаватися до такого

⁴⁰ M. M. Codignola. *Lenigma della maternità*, c. 164.

⁴¹ Поп. М. L. Di Pietro, E. Sgreccia. *Procreazione assistita*, c. 190.

⁴² Поп. М. М. Codignola. *Lenigma della maternità*, c. 155.

«замовлення»⁴³. Бажання мати, на відміну від бажання любити, досягається будь-яким коштом, насамперед коштом блага самої дитини.

Дитина, бажана за будь-який кошт і оплачена грошима, підпадає під щонайвищий ризик бути об'єктом набування, а не особою: натомість бути батьками означає мати здатність любити безоплатно, приймаючи дитину такою, якою вона є, і забезпечуючи їй необхідні засоби для розуміння світу і входження у нього.⁴⁴

Виходить парадокс, що настільки бажана дитина не відчуває себе належно прийнятою.

Іншим віддзеркаленням специфічного становища дитини є факт подвійного біологічного материнства, що створює неабияку психологічну проблему для неї. У жодному разі не можна зрівнювати дану ситуацію з усиновленням, коли дитина, полишена біологічними батьками, виховується іншими. Бо подвійне біологічне материнство, на відміну від нерозділеного біологічного материнства в усиновленні, спричиняє дитині відчуття *інакшості*. Знання, що соціальні батьки не є біологічними, зумовлює одне сприйняття, а знання ситуації, що біологічних батьків троє замість двох, створює зовсім іншу проблему в ідентифікації молодого людини. Така людина відчуває себе *інакшою*, ніж решта людей навколо, але ця *інакшість* не стає приводом гордості чи знаком привілейованості, а навпаки: «Вміст "інакшості" може насправді легко зостатись печаттю, витисненою на майбутньому житті новонародженого, зумовлюючи обширну деформацію його ментального становлення та суспільної адаптації»⁴⁵.

Негативні наслідки сурогатного материнства позначаються також на житті обидвох співматерів: сурогатної і соціальної. Сурогатна матір стикається з особливими труднощами, якщо несподівано для себе відкриває емоційно-чуттєву прив'язаність до виношуваної нею дитини. Соціальна ж матір живе «подвійною дійсністю», усвідомлюючи, що не є генетичною чи гестаційною матір'ю, чи взагалі не є біологічно пов'язаною з дитиною.

Поза впливом на індивідуальне життя окремих задіяних осіб «замінне» материнство руйнує також їхнє сімейне життя. Народження дитини сурогатною матір'ю вносить зміни в структуру та внутрішні відносини в обох сім'ях: тій, яка приймає дитину на виховання, та власне в сім'ї сурогатної матері. Щодо першої, то така сім'я руйнується втручанням третьої сторони в процес її дітонародження, оскільки подружжя єдність чоловіка і жінки, через яку

⁴³ Поп. М. L. Di Pietro, E. Sgreccia. *Procreazione assistita*, с. 191.

⁴⁴ М. L. Di Pietro, E. Sgreccia. *Procreazione assistita*, с. 191.

⁴⁵ G. Russo. *Maternità surrogata in età*, с. 1128.

приводиться у світ потомство, за своєю природою виключає присутність «третіх» усередині себе⁴⁶. Сурогатне материнство порушує єдність чоловіка і жінки, оскільки поряд із батьками з'являється ще одна співматір. Втручання третьої сторони у подружню єдність вводить в сім'ю асиметрію. Батько, оскільки біологічно цілковито пов'язаний з дитиною, знаходиться в привілейованому становищі стосовно матері, яка лише бере участь у біологічному материнстві або ж зовсім не зв'язана біологічно з дитиною. Така асиметрія криє у собі численні небезпеки для збереження сім'ї та негативно впливає на відносини батьків із дитиною. Сурогатне материнство, отже, ділить суспільні ролі чоловіка-жінки та батька-матері з усіма наслідками, які випливають із цього⁴⁷.

Сім'я сурогатної матері також зазнає деструктивного впливу. Найперше слід звернути увагу на негативні почуття, які тривожать чоловіка з настанням вагітності його дружини. Усвідомлення того, що вагітність не є результатом статевої близькості між його дружиною та іншим чоловіком, а зачаття відбулось штучно і однозначно за його згодою, не позбавляє чоловіка відчуття, що дана позашлюбна вагітність має характер зради та відчуження⁴⁸. Поза тим у такій сім'ї діти опиняються у сфері ризику негативних почуттів. Якщо сурогатна матір під час вагітності не покидає власне помешкання, щоб жити окремо, то її діти, спостерігаючи розвиток вагітності та відсутність новонародженої дитини у сім'ї, у певному віці можуть опинитися перед психічною проблемою непевності та нестабільності власного становища. Якщо ж діти сурогатної матері не живуть із нею під час її вагітності, то тим самим вони стають позбавлені на певний період материнської присутності та опіки. Враховуючи вищезгадані негативні наслідки практики сурогатного материнства, які позначаються на індивідуальному та родинному житті, можна стверджувати, що сурогатне материнство жодним чином не може бути назване морально нейтральним⁴⁹. Хоча відсутність моральної нейтральності пов'язана остаточно не з наслідками, а з самим предметом, яким є сурогатне материнство.

Підсумовуючи сказане, варто оцінити сурогатне материнство і з моральної перспективи. Для оцінки моральності людських вчинків Католицька Церква пропонує три критерії чи «джерела»: предмет вчинку, мету та обставини дії⁵⁰. Якщо перше або друге джерело саме собою є морально неприйнятним, тоді вчинок кваліфікується як морально недобрий. Водно-

⁴⁶ Пор. S. Leone. *La prospettiva teologica*, с. 409.

⁴⁷ Пор. T. A. Shannon. *Surrogate motherhood*, с. 160.

⁴⁸ Пор. там само, с. 162.

⁴⁹ Пор. там само, с. 163.

⁵⁰ Пор. *Катехизм Католицької Церкви / Синод Української Греко-Католицької Церкви*. Львів 2002, п. 1750.

час обставини, які «є другорядними елементами морального вчинку [...], не можуть самі змінити моральну якість цих учинків; вони не можуть зробити ні доброю, ні праведною дію, яка є злом сама собою»⁵¹. Розгляньмо тепер сурогатне материнство крізь призму трьох критеріїв.

Предмет вчинку – це сама практика «замінного» материнства. З огляду на те, що ця практика є штучною фрагментацією та руйнацією єдиного цілого – досвіду материнства, вона сама є моральним злом. Таким же моральним злом є й мета вчинку, навіть якщо на перший погляд видається благородною. Парадокс сурогатного материнства полягає в тому, що дитина, маючи двох чи трьох матерів, не має насправді жодної, а жінка, прагнучи стати матір'ю і вдаючись до послуг сурогатної матері, реалізує своє бажання, але матір'ю не стає. Не може бути названа у сутнісному значенні слова «матір'ю» жінка, яка використовує всі можливі засоби, щоб стати матір'ю, але не задля блага дитини, а виключно задля власного бажання. Батьківство та материнство є завжди видом зв'язків із дитиною, тоді як у сурогатному материнстві бракує міцних і недвозначних відносин з нею. У материнстві матір жертвує себе дитині, а в практиці сурогатного материнства дитина стає «жертвою» матері. У першому до існування покликається новий суб'єкт, якого трактують як правдивий дар, а в другому проектується об'єкт для задоволення власних потреб «батьків». Різниця між реальним і сурогатним материнством є настільки вагомою, що неможливо називати два поняття тим самим словом – *материнство*. Тому, отже, мета, з якою пара-«замовник» вдається до сурогатного материнства, є насправді недоброю і може бути охарактеризована як задоволення егоїстичних бажань, а саме бажання самоствердження у батьківстві.

Окрім того, «мета не виправдовує засобів»⁵². Це означає, що засоби, якими досягається мета, хоч би вона і була благородна, не можуть бути самі собою морально поганими. Засобами ж досягнення цілі у практиці сурогатного материнства є зачаття в пробірці (моральне зло з точки зору персоналістичної етики⁵³), виношування дитини сурогатною матір'ю та віддання її в сім'ю на виховання (моральне зло з огляду та трактування дитини як «продукту» чи «речі», яка може бути подарована чи продана, а також з перспективи прив'язаності новонародженого до гестаційної матері, від якої його насильно відділяють). Тож і засоби у випадку практики сурогатного материнства є однозначно морально недобрими.

⁵¹ Там само, п. 1754.

⁵² Пор. *Катехизм Католицької Церкви / Синод Української Греко-Католицької Церкви*. Львів 2002, п. 1753.

⁵³ Пор. Congregazione per la Dottrina della Fede. Il rispetto della vita umana nascente e la dignità della procreazione, parte II B, n. 5 // www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19870222_respect-for%20human-life_it.html (6.09.2017).

Щодо обставин, які є другорядним критерієм, слід сказати, що і це джерело не свідчить на користь сурогатного материнства (хоча навіть якби й свідчило, це не виправдовувало б цю практику, адже обставини та наслідки не можуть виправдати як морально добру дію з морально недобрими предметом, метою чи засобами). Обставини бездітності та пов'язаної з нею кризи сім'ї можуть спрямувати сім'ю до усиновлення (усиновлення суттєво відрізняється від сурогатного материнства тим, що відповідає на існуючу проблему сирітства, в той час як сурогатне материнство лише виявляє непошану до людської гідності і не вирішує якусь уже існуючу проблему). Це означає, що немає жодної необхідності вдаватися до практики «замінного» материнства, щоби пом'якшити важкі обставини неплідності. Водночас наслідки сурогатного материнства лише поглиблюють переконання у моральній неприйнятності такої практики, оскільки негативно впливають на індивідуальне та сімейне життя задіяних осіб.

Отже, практика сурогатного материнства є моральним злом. Її предмет, мета та засоби досягнення є морально неприйнятними. Альтруїстичне сурогатне материнство не може мати іншої моральної оцінки, бо навіть якщо намір сурогатної матері є добрим, то недобрими є засоби та сам предмет. Комерційне підґрунтя сурогатного материнства з моральної точки зору заслуговує на ще жорсткішу оцінку, адже додається моральне зло купівлі-продажу функцій тіла та самої особи новонародженої дитини. Жодні обставини та наслідки, хоч би й евентуально виявилися добрими, не можуть виправдати практику сурогатного материнства.

Mariya Yarema

SURROGATE MOTHERHOOD: ETHICAL ISSUES

The article considers the phenomenon of surrogate motherhood from an ethical perspective. While most countries in the world do not allow the practice of "substitutive" maternity on a commercial basis, the Ukrainian legislation, in this area, is one of the more liberal ones. The division of the integrity of the experience of motherhood, confusion of family relationships, commercialization of childbirth, psychological difficulties for the child and violation of the family structure are just some of the few ethical problems that arise as a result of the practice of surrogate motherhood. A child desired "at any cost", related to three or more parents by various forms of bonds, paradoxically grows up deprived of parents according to the deep meaning of the word.

Keywords: surrogate motherhood, gestational mother, commercialization of motherhood.